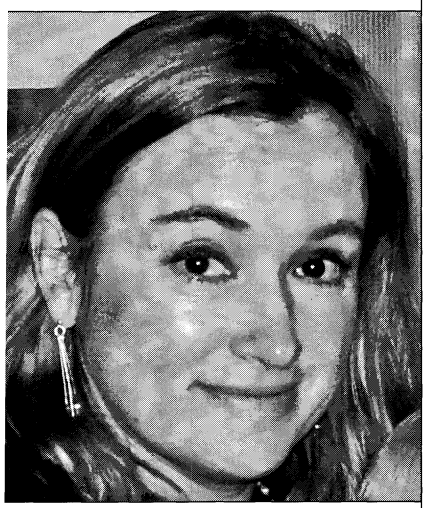

Hur gör djur? Människor, andra djur och utmaningar för sociologin

av Tora Holmberg

Tora Holmberg är sociolog och verksam som forskare vid Institutet för bostads- och urbanforskning samt Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.

En kall och blåsig onsdagseftermiddag hösten 2002 kommer Ann Jönsson släpande på ett tungt paket. Hon är på väg till Göteborgs stads Park- och naturförvaltning för att överlämna ett upprop innehållande dryga 20.000 påskrifter från upprörda göteborgare som mobiliserat sig runt frågan om framtiden för djuren i Slottsskogen (Dnr 1004/00, Isemo 2002). Bakgrunden är att nämnda förvaltning månaden innan offentliggjort en åtgärdsplan i vilken man väcker frågan om att delvis förändra artbeståndet i Slottsskogens djurpark (Göteborgs Stad 2002). Här sägs bland annat att: "Åsna, älg, pelikan, pingvin och flamingoer (sic!) kommer enligt park- och naturnämndens beslut på sikt att avvecklas" (ibid:10). Vart dessa djur ska ta vägen efter nämnda "avveckling" nämns dock inte.

Åtgärdsplanen väcker djup förbistring hos göteborgarna som genom nämnda namninsamling, insändare till lokaltidningar, samt brev, e-post och telefonsamtal till Park- och naturförvaltningen, luftar sin ilska över kommunens intentioner att göra sig av med vissa av djurarterna. Av dessa djur finns i sin tur ett som brevskrivare och debattörer verkar ägna särskild uppmärksamhet: Älgarna. William, 4 år, skriver till exempel enligt *Göteborgs-Posten*:

> Jag tycker att det är jätteroligt att åka till Slottsskogen. Roligast är att titta på älgarna. Ska jag inte få göra det mera? Det tycker jag är väldigt tråkigt. (Ljung 2002:8)

Det stora flertalet av aktörer förfasar sig över att älgarna skulle försvinna. Man menar att dessa funnits där för alltid, och att de är viktiga för Slottsskogen. Men andra menar att det är på tiden att de äntligen ska försvinna, då de levt ett så eländigt liv i ett för litet hägn.

Jag har hämtat detta exempel från en pågående studie, för att det väcker en rad frågor och illustrerar några teoretiska problem. Hur ska man till exempel förstå de känslor som älgarnas framtida öde väcker? Hur ska man förstå att det just är älgar som får stå som symboler för denna parks framtid? Och hur ska man i förlängningen förstå hur attityder till, och praktiker runt, djur förändras beroende på det rumsliga och tidsliga sammanhanget? Hur kan man sociologiskt kan gå tillväga för att analysera och förstå människors engagemang för och relationer med andra djur?

Syftet med den här artikeln är att kritiskt granska sociologin i huvudfåran, genom att lyfta fram nyare, internationell teoribildning inom det fält som kommit att kallas *"the sociology of human–animal relations"*. Inom denna tradition, hädanefter kallad "djursociologi", finns ett etablerat antagande att människors relationer till andra djur följer och speglar sociala förändringar. Eller som sociologerna Adrian Franklin and Robert White uttrycker det: "Djur är bra att tänka med när det gäller att förstå samtida *Weltanschauungen* och deras sociologiska analys." (2001:236, min övers.).

Jag vill poängtera att djuren inte bara används som en ingång för att förklara "viktigare" sociologiska frågor, utan att det finns ett värde i att problematisera och analysera själva relationen *mellan* människor och andra djur såväl som de utmaningar som dessa relationer utgör för sociologin och andra samhälls- och kulturvetenskaper. Därför kommer jag att belysa fenomenet utifrån traditionella sociologiska begrepp som sociala rörelser, interaktion och social identitet för att se vilka utmaningar som ligger i användandet av dessa. Men jag kommer också att införa lite mer okända begrepp som *anima urbis* och *artism*.

Inom djursociologin finns hela spektrat från att se djuren som uttryck eller representationer för något (Rothfels 2002), till att analysera deras närvaro och delaktighet i interaktion (Philo & Wilbert 2000, Sanders 2003) till att slutligen analysera icke-mänskliga djur som subjekt; djurens livsvärld, kultur och motiv. Det senare kommer jag inte att ta upp i denna översiktsartikel.[1] Istället presenteras djursociologi med utgångspunkt i mänsklig subjektivitet och relationer mellan människor och andra djur, men med en kritisk ingång där sociologins produktion av människa–djur som dikotoma och oproblematiska kategorier ifrågasätts. Jag använder genomgående empiriska exempel från ovan nämnda studie av Slottsskogen för att illustrera de teoretiska resonemangen.

Artikeln är alltså tänkt att läsas som en kritisk översiktsartikel som söker nya svar på gamla sociologiska frågor, snarare än som en analys av en fallstudie.

Förändrade relationer

Människors relationer till andra djur har historiskt karaktäriserats av motstridiga föreställningar och tendenser, och så är fallet även idag (Broberg 2004, Ingold 1994, Manning & Serpell 1994). Vi har i västvärlden att göra med en stadig ökning av antalet husdjur, såväl som en utvidgning av husdjurskategorin (med "nya" kelgrisar som exempelvis leguaner, minigrisar och ormar). Tillsammans med detta intresse ser vi en ökad popularitet av kulturella artefakter och andra uttryck, som veterinärprogram på TV, *Animal Planet*, *National Geopgraphics* och andra tidskrifter, och av aktiviteter som kaninhoppning, hundyoga (s.k. "doga") och, inte minst, ridning (Serpell 1986, Franklin 1999). Inte särskilt förvånande visar svenska enkätstudier att det i allmänhet finns starkare tendenser idag än tidigare till att värdera relationer till djur och natur som starkt betydelsefulla, samtidigt som man i konsekvensens namn menar att vi människor också är ansvariga för andra djurs välbefinnande (Uddenberg, 1995 & 2000:40).

Nära interaktion med andra djur framställs ofta som allmänt främjande välmåga hos människor. Barn antas till exempel må bättre av att växa upp med djur då det anses gynna empatiutvecklingen att ha ansvar för ett husdjur. Andra studier visar hur äldre människor med husdjur har högre grad av hälsa och välbefinnande, än äldre utan husdjur. Särskilt hundägande har tilldragit sig hälsopsykologers och andras intresse (Siegel 1993).

Denna närhet till djuren kan också förstås bli en källa till bekymmer och konflikter människor emellan, liksom mellan djur, vilket också har diskuterats och ramats in i termer av *risker*. Jag tänker inte minst på risker för allergier och konflikter mellan småbarnsföräldrar å ena sidan och hund- och kattägare å andra. Särskilt så kallade kamphundar och attacker på barn har på senare år tilldragit sig medial uppmärksamhet. Inom så gott som varje bostadsrättsförening diskuteras också lössprингande katter och faror förknippade med att de uträttar sina behov i barnens sandlådor. Ett annat, inte lika närliggande exempel, handlar om förekomst och hot av så kallade *zoonoser*, epidemier som sprids via hus- och bruksdjur ("fågelinfluensan" är ett färskt exempel på detta. Se även Molin, 2005, för en analys av konstruktioner av sjuka djur som risk).

Då liknande risker hotar, verkar vi sätta våra bekymmer för djuren åt sidan och den antropocentriska världsbilden med "människan i centrum" får fullt genomslag (jfr. Lundmark 2000). Utbrott av sådana epidemier kan också paradoxalt nog skapa utrymme för ett slags *antropomorfiserande* av djuren, något som till exempel blev tydligt i nyhetsrapporteringen kring "galna kosjukan": BSE. Genom analogier som kannibalism, humaniserades de drabbade korna (Seguin 2003).

Antropomorfism är ett begrepp som ofta används för att beskriva en icke-önskvärd rörelse; att tillskriva djur mänskliga egenskaper och motiv. Jag har i ett annat sammanhang kritiserat begreppet för dess begränsade användningsområde och underliggande premisser (Holmberg 2005:199). Under rubriken *Älgar, interaktion och signifikant annanhet* utvecklar jag denna kritik mot bakgrund av det aktuella exemplet.

Djursociologi

Internationellt sett har relationer mellan människor och andra djur sakta etablerat sig som ett forskningsfält inom sociologin (Franklin 1999, Franklin & White 2001, Sanders 1999). De huvudsakliga orsakerna till ett ökat sociologiskt intresse för frågan är trefaldiga: Först och främst har den så kallade kulturella vändningen bidragit till ett ökat intresse för, och insikter om, hur betydelsefulla icke-mänskliga djur är för den mänskliga kulturen.

Ovan har jag pekat på ett tilltagande intresse för husdjur och djuraktiviteter av olika slag och hur dessa hänger samman med förändrade normer och föreställningar om djur och natur. Men andra djur kan också ses och analyseras i poststrukturalistiska termer som "den andra", utan vilken vi inte skulle kunna definiera vad det betyder att vara människa: Utan det djuriska, ingen mänsklighet (Haraway 1989, Holmberg 2005).

För det andra har sociala rörelser, såsom djurrättsaktivism och miljörörelsen, argumenterat för en större medvetenhet och starkare ansvarighet för människans privilegierade position. Dessa rörelser sammanfaller också med, och lånar argument från, biologisk och psykologisk forskning som hävdar andra djurs subjektivitet, kognition och "kultur" (Alger & Alger 2003, de Waal 1996) och genetisk forskning om människors släktskap med andra djur (Singer 1981). Dessa sociala och kulturella tendenser i samhället, bidrar till en ökad reflexivitet inom ämnet: att undersöka om och i så fall hur sociologin kan tillåta ett mindre antropocentriskt och förtryckande perspektiv på andra djur (Noske 1993). Sociologiska begrepp och teorier ifrågasätts då man utforskar intersektionalitet mellan sexism, rasism och "speciesism", eller *artism* som jag här har valt att kalla det (Haraway 1989, C. Holmberg 2004, Gålmark, 2005, Nibert 2003). Genom att använda insikter och begrepp hämtade från poststrukturalistisk teoribildning om genus kan vi förstå gränsdragningar mellan människor och andra djur som en form av performativt *görande* av djur. Detta görande har av Linda Birke, Mette Bryld och Nina Lykke mycket träffande kallats "djurande" (2004).

Det djursociologiska fältet kan, trots dess uppenbara applikationer, som bäst beskrivas som växande. En anledning till varför sociologin inte i någon större utsträckning intresserat sig för människors relationer till andra djur, är den klassiska natur/kulturdistinktionen som gått i arv i många generationer alltsedan de sociologiska klassikerna skrevs (Myers 2003). Medan "samhälle" består av människor och deras interaktion, institutioner och kultur, antas andra djur stå utanför detta och därmed förpassas de till "natur". Då man som i fallet med älgarna i Slottsskogen vill analysera djur i staden, blir distinktionen än mer uttalad och problematisk, då skapandet av den civiliserade staden i sig bygger på ett exkluderande av "natur".

Närvaron av djur kan därmed å ena sidan "avcivilisera" urbana plaster, vilket i sin tur skapar behov av normaliserande strategier som sanering (Gaynor 1999). Å andra sidan har vi en stark tradition av att koppla samman behandlingen av djur med grad av civilisation; ju bättre ett samhälle behandlar sina djur, det vill säga, ju *humanare* man är, desto högre grad av civilisation.

Jag vill peka på en annan distinktion som vid närmare betraktelse uppvisar en liknande flexibilitet. Det handlar om att vilda djur såväl som husdjur kan, om de passerar vissa gränser, uppfattas som "skadedjur" och således kräva "utrotning" (Griffiths m.fl. 2000). Det kan handla om att djuren blir för många, att de inte passar med den övriga sammansättningen eller att de helt enkelt är på fel plats vid fel tidpunkt (jfr. Herzog 1988). Sammantaget pekar detta på en intressant potentiell öppenhet i kategorier och flexibilitet i förståelsen av människor och andra djur. Denna potentiella öppenhet skapar ett utrymme för ifrågasättanden av invanda sanningar och diskurser, och det är här som jag tänker mig att djursociologins kritiska potential ligger.

Identitet, personifiering och mellanartslig vänskap

Förändrade relationer med andra djur skapar intressanta utmaningar för hur vi traditionellt definierar och använder sociologiska och socialpsykologiska begrepp som identitet och interaktion. Låt mig ge ett par exempel på vad djursociologin kan tillföra och hur man kan tänka kring invanda begrepp.

Park- och naturförvaltningen i Göteborg inledde i februari/mars 2001 planeringsfasen av sin utvecklingsplan 2002, med en efterlysning till göteborgarna. Man frågade sig hur människor använder parken, vad den betyder, vilka smultronställen som finns och hur parken kan förbättras. Cirka femhundra brev, mejl, telefonsamtal, vykort och teckningar strömmade in. Jag har ännu inte gått igenom alla, och av dem jag läst så handlar långt ifrån alla om djur, men av dem som gör det kan jag säga att det i detta lilla urval ändå finns några gemensamma teman. Flera göteborgare menade att djurparksdjuren är viktiga för vad som skulle kunna tolkas som *kontinuitet*. Ett rätt typiskt exempel kommer från en äldre dam, som talar om hur hon som barn gick i Slottsskogen och tittade på älgarna, liksom hennes barn och barnbarn gjort efter henne.

> Jag har alltid haft Slottskogen (sic!) som ett ställe man kommer tillbaka till. Speciellt flamingos väcker många barndomsminnen. Slottskogen behöver givetvis underhållas men det är ett ställe som man återkommer till för att det alltid har varit som det är. När jag var liten åkte alltid min familj med en annan familj dit varannan vecka under sommaren och hade picnic, såg på flamingos, sälarna, älgarna m.m. Det kanske är det enda tillfället stadsbarn har att se en älg i verkligheten. (e-post 27 december 2001, Dnr. 1004/00)

Älgar har funnits i Slottsskogen sedan 1901, och har kommit att inta en symbolisk funktion för *platsens* identitet. Kulturforskaren Hillevi Ganetz menar att älgen är en tacksam aktör i svenska naturfilmer, då den av tradition kommit att symbolisera en rad nationella värden förknippade med svensk natur och vanlighet, eller ett slags "vild trygghet" (Ganetz 2004:8). På liknande sätt konstrueras älgen som en trygg figur i Slottsskogen, ett vilt inslag i staden (mer om detta nedan under rubriken *Älgar, människor och signifikant annanhet*). Men som framgår av citatet ovan, så kan älgen också ses som viktig för djurplatsbesökarnas *sociala* identitet.

> Jag älskar Slottskogen (sic!) som den är och tycker att den absolut inte ska förstöras

> genom fler caféer och uteserveringar. /.../ Det viktigaste med Slottskogen för mig är att kunna vara i naturen, njuta av fåglarna och alla andra fantastiska djur som finns i Slottskogen. Ett smultronställe för mig är Azaleadalen och naturligtvis sälarna och älgarna. En önskning är att få mer information om Slottskogens djur, t.ex. undrar jag vad som hände med de 2 älghonorna ni hade och som har försvunnit. Kan ni ge svar på detta? Jag följde ungen "Hanna" sedan den hittades och har fäst mig vid den. (e-post 18 februari 2001, Dnr. 1004/00)

Som naiv och samtidigt samhällskritisk sociolog är det lätt att tänka sig att människor går till djurparken och "tittar på" djuren, och att de därmed får samma roll som till exempel en staty eller en karusell, som något som konsumeras. Men i citatet ovan sker något djupare än så då älgarna diskuteras. Brevskrivaren efterfrågar information om älgkalven "Hanna". Inom symbolisk interaktionism talar man om *namngivande* som en symbolisk handling, viktig för relationens mening och innebörd (Trost & Levin 1996:114).

När det gäller till exempel hundar och deras följeslagare, så har man sett att de ofta namnges efter egenskaper, efter utseende (Pricken eller Fluffy) eller efter kändisar. Vanligast är dock att man väljer människonamn till sitt husdjur, varigenom det symboliskt tillerkänns individuella karaktäristika och livshistoria som en *virtuell person* (Sanders 2003:411). Genom namngivandet skapas i det här fallet ett subjekt och därmed blir en mer vänskaplig eller jämlik interaktion möjlig. Om namngivandet är en del av *personifieringsprocessen*, är tvärtom *avpersonifiering* en viktig mekanism för objektifiering (jfr. Bauman 1991). Följaktligen har man i studier visat att laboratoriepersonal och djurskötare undviker att benämna djuren med annat än siffror eller något annat opersonligt. Detta underlättar en hantering som syftar till att skada eller döda djuret, något som annars skulle medföra för stora känslomässiga och moraliska påfrestningar för personalen (Arluke 2001, Phillips 1994).

Hittills har jag talat om andra djur, och människors interaktion med dessa, som en rätt ensidig relation: Människan namnger, djuren blir namngivna. Men sociologer och socialpsykologer brukar kunna enas om att vår identitet, den vi säger oss vara, är något vi skapar i relation till andra människor genom interaktion, och där interaktion handlar om utbyte av symboler; ord, bilder, kroppsspråk och så vidare. På ett dialektiskt sätt antas också interaktionen inte bara definiera, utan också vara avhängig, människors identitet.

Vad händer då om vi på allvar menar att människor interagerar med andra djur? Sociologen Clinton Sanders (1999 & 2003), som studerat interaktion mellan hundar och hundägare/skötare, menar att dessa faktiskt utbyter icke-verbala (och verbala?) symboler med sina hundar. Människan och hunden har en gemensam tolkning av vissa symbolers betydelser. Det är heller ingen enkel dominansrelation där det handlar om att människan styr sin hund. Många gånger, visar Sanders, är det hunden som lär sin följeslagare ett och annat! Omgivningen bemöter dessutom människa och följeslagare som ett "mellanartsligt" par, där hundens utseende och beteende på gott och ont, blir en del av ägarens identitet (ibid).[2]

Men resonemanget behöver inte begränsas till att gälla människors relationer till sina hus- eller

arbetsdjur. I en intervju med Slottsskogsguiden Stig Fredriksson, allmänt kallad "Natur-Stig",[3] framkommer något som får mig att tänka ett varv till (intervju 11 april 2005). Han berättar nämligen om en kategori parkbesökare som återkommer så frekvent att de av parkens anställda getts särskilda smeknamn, som fru von Fågel och Sälmormor. Dessa sägs kommunicera med parkens invånare och komma på så vänskaplig fot, att djuren "pratar tillbaka". Till och med kråkor, som av goda skäl är mycket reserverade mot människor, sägs ha ätit ur fru von Fågels hand (ibid).

I *Göteborgs-Posten* uttalar sig Sonja Pettersson, alias "Slottskogens egen fru von Fågel", så här:

> –Jag pratar alltid med fåglarna. Jag lever på det, annars skulle jag sitta hemma i gungstolen och självdö. I går morse kom svanhannen sturskt emot mig. Han gör mig ingenting, men jag sa: "Vet hut på dig! Ska du visa dig sån för mig?" Då vände han och gick. (Serenander & Lidell 2003:25)

Smeknamnen tillsammans med anekdoterna sätter fingret på det faktum att även så pass offentliga djur som parkens, både vilda och inhägnade, ibland blir väldigt centrala för människors vardag och således för deras identitet. Ska vi då se det, som man traditionellt gjort, som att djuren ersätter "verkliga" mänskliga relationer i en mer och mer individualiserad värld?

James Serpell sätter fingret på denna fråga och menar att vi snarare än att nostalgiskt tråna efter en tid då mänskliga relationer var viktiga, kan förstå och analysera dessa människa-djur relationer i sin egen rätt (Serpell 1986). Det behöver inte handla om ett nollsummespel, där brist på mänskliga relationer substitueras av djur. Tvärtom har studier visat att människor som har husdjur, också har ett rikare mänskligt socialt kontaktnät.

Om det gäller fru von Fågel och Sälmormor får vi låta vara osagt, men om det nu faktiskt är så att människor finner stark empati och samhörighet med andra djur (som med älgkalven Hanna i citatet ovan), så behöver vi sociologer ta detta på allvar och fundera en vända till över begrepp som social identitet, vänskap och interaktion.

Urbana djur

Det finns ytterligare en dimension av djurparksdjuren i mitt exempel, och det är att de är djur i staden. De symboliserar natur i en miljö som brukar förstås som kultur. Vad betyder djursociologin för våra kunskaper om staden? Staden är förutom människor, "befolkad" av både fyrbenta, icke-benta och bevingade djur. Vare sig deras närvaro är önskvärd eller ej, så är de närvarande och bidrar så till en "stadens ande", *anima urbis* (Wolch, 2002:722). Hundar och katter, duvor och hästar är integrerade i det urbana landskapet. Människors relationer till andra djur är således en del av skapandet av den urbana miljön, identiteten och platsen (Griffiths m.fl. 2000). Nästan varje stad har en eller flera parker som ståtar med svan- och ankdammar, 4H-gårdar, naturreservat och stadsskogar. Människor interagerar således med och genom andra djur, och detta sker på delvis olika sätt i staden och på landet (Hills 1993, Tovey 2003). På senare år har också retoriken och praktiken kring det hållbara byggandet och ekologiska bostadsmiljöer, gjort

att vi fått ett delvis förändrat artbestånd, med till exempel grodor och havsfåglar i staden.

Men det finns en potentiell social spänning inbyggd i denna "närmare-naturen" tendens. Vi har oftare än förr att göra med konflikter rörande djur, och inte minst rörande husdjur. Hundar som springer lösa är ett återkommande klagomålstema för insändare i lokaltidningar, liksom katter som uträttar sina behov i sandlådorna ofta tar betydande tid att diskutera på bostadsrättsföreningarnas styrelsemöten. En sådan intensifiering av konflikter kan förklaras mot bakgrund av att vi fått fler och fler husdjur i staden, parat med det faktum att också de mänskliga invånarna växer i antal. Tack vare urbaniseringsprocesser får vi följaktligen mindre och mindre utrymme som vi ska dela med både människor och djur. Hur tar sig då detta konkreta exemplet uttryck i Slottsskogen?

Jag omtalade i föregående avsnitt att *kontinuitet* var ett genomgående tema i göteborgarnas insändare till Park- och naturförvaltningen angående framtiden för Slottsskogens djur. Ett annat tema handlar om lösa hundar. Hundarna har fyra markerade ytor där de får vistas okopplade, för övrigt gäller koppeltvång i parken. Men många brevskrivare påtalar att hundar springer lösa även där de inte får det (t.ex. på lekplatsen), något som ger upphov till irritation.

Hundägare undrar om det inte går att hägna in eller på annat sätt tydligare markera rastplatserna. Detta för att undvika att icke-hundägare förirrar sig in där och sedermera blir irriterade för att hundarna springer lösa.

> Önskar en skylt i mitten av rastplatsen som upplyser om detta eftersom det sommar och vår är omöjligt att vistas där då barnfamiljer och övriga gärna slår sig ner där. Det är sommartid vanligt med en del konfrontationer mellan hundägare och övriga besökare: De flesta tycks inte ha en aning om att hundar får vistas lösa på platsen. (e-post 19 februari 2001, Dnr. 1004/00)

Mejlen om hundar ger en bild av ett något infekterat problem, ett slags *kamp om utrymmet* (jfr. Patterson 2002). Konflikterna handlar inte bara om människor som aktörer, utan ibland är det uppenbara konflikter djur och djur emellan. *Göteborgs-Posten* rapporterar då och då om hundar som jagat ut rådjur på leder runtom parken, varpå de blivit påkörda. Natur-Stig berättar för mig om "kattproblemet", att katter från Majorna och Masthugget går i parken och jagar småfågel (Intervju 11 april 2005).

Andra gånger är det dock de vilda djuren som inkräktar på utrymmet. I *Mitt i naturen* sändes år 2003 en dokumentär om råkor, bland annat i Wasaparken i Uppsala (SVT 2003). Fåglar har också, som människor genomgått en urbaniseringsprocess, och i Göteborg har man idag att göra med arter som björktrast, koltrast, ringduva och fiskmås, vilka för 100 år sedan sällan eller aldrig sågs i staden och även för 50 år sedan i betydligt mindre utsträckning än nu (Intervju med Stig Fredriksson 11 april 2005).

Vad gäller älgarna i Slottsskogen, verkar utrymmet för dem snarast handla om huruvida det är tillräckligt stort eller ej. En veterinär som yttrar sig i frågan menar att hägnet visserligen håller minimimåttet, men att det är för backigt och att underlaget är för hårt, varför ytan skulle behöva utökas (Göteborgs stad 2002: bilaga 5). En annan remissinstans menar tvärtom att

älgarna har det bra i sitt nuvarande hägn (ibid: bilaga 6).

Men vi får inte heller glömma den andra sidan av myntet; djuren är inte bara orosmoment och källor till konflikter i det urbana, de utgör många gånger ett slags "socialt kitt" och fungerar som sociala möjliggörare. Det är idag välkänt att särskilt hundägare oftare träffar andra människor och inleder interaktion med okända, än människor utan hund (Sanders 1999). Men kan man då inte tänka sig att ankdammar och älghägnar kan verka på liknande sätt, att kontakt med andra djur skapar och underhåller kontakter mellan människor? Frågan är om änderna och älgarna bett om denna sociala funktion, om den är moraliskt försvarbar? Härom tvistar göteborgarna.

Älgar, människor och signifikant annanhet

Polariseringen mellan å ena sidan människor och andra djur, och å andra sidan mellan människor och andra människor *om* djur, förstärks som ovan nämnts av urbaniseringsprocesser. Men denna polarisering blir också starkare till följd av en ökad miljö- och djurrättsmedvetenhet, av rörelser och motrörelser (Guither 1998). Sociologen David Nibert diskuterar i ett temanummer om djur i *International Journal of Sociology and Social Policy* begreppet speciesism (Nibert 2003), eller *artism* som jag valt att kalla det. Han menar i linje med djurrättsrörelsen att det finns viktiga kopplingar mellan systematiskt förtryck och exploatering av människor på grund av ras eller kön och exploatering av andra djur. Nibert baserar sin analys på en historiematerialistisk grund, och sätter begrepp som *ideologi* i centrum för att förstå artismens logik: Artism handlar om ideologi och inte enbart om diskriminering eller antropocentrism, menar han. Däremot möjliggörs de senare av ideologin (Nibert 2003:8). Med detta menas att förtryck av andra arter bygger på ett system genom vilket själva förtrycket naturliggörs.

> Oppression usually is naturalized — that is, it is made to appear as a normal and innate part of worldly existence. The metaphysical and theological ideologies that for thousands of years explained the "natural" place for enslaved, women, children, other animals and other devalued and oppressed groups today largely have been replaced with "scientific" ideologies that justify and naturalize the contemporary socioeconomic order. (Nibert 2003:18)

Ideologin upprätthåller och förstärker den förtryckande ordningen. Men precis som vad gäller sexism och rasism är denna "naturliga ordning" i själva verket en social konstruktion. Nibert för en del i min åsikt tveksamma resonemang om denna ordnings uppkomst och lägger hela förklaringen till kapitalistiska intressen på en global nivå (med exempel hämtade från livsmedelsproduktion och läkemedelsindustrin), vilket tenderar att osynliggöra hur viktiga de kulturella och sociala dimensionerna är för upprätthållande av ett ideologiskt system.

Med en ökad interaktion med andra djur skapas också en ökad empati och det finns idag en relativt uttalad medvetenhet om att djur, likt människor, kan känna känslor och lida. Dessa tendenser stärks också av biologisk och genetisk forskning om icke-mänskliga djurs beteenden och kognition. Nibert bortser därmed från hur

vetenskapliggörandet av förtryck i fallet med andra djur idag snarare går i motsatt riktning än den han beskriver i citatet ovan, mot mer och mer inkluderande och uppvärderande strategier. Paradoxalt nog förbrukar samma forskning miljontals djur varje år enligt en antropocentrisk logik (Holmberg 2005:132). Men Nibert har en poäng med att då diskriminerande handlingar utförs för sitt underhållningsvärde, då den "ringa andra" ställs ut, bevisar den överordnade gruppen sin makt (Nibert 2003:20). Resonemanget kan med lätthet överföras till djurparksdjur och flera av de brev som inkom till Park- och naturförvaltningen ger också uttryck för en oro för hur djurparkens inhägnade djur egentligen mår:

> Många har sagt att de vill ha sina "vilda" djur kvar i slottsskogen, jag tycker att dessa människor ska tänka efter lite vad det är de egentligen säger. Hägnar man in ett djur eller burar in dem så är de ju faktiskt inte vilda längre, dvs de kan inte leva sitt normala liv! Så jag blir hemskt glad om jag slipper se lidande älgar o hjortar till nästa sommar i Slottskogen (sic!), både för djurens egen del o för barnens som inte ska behöva titta på deprimerade djur /.../ (e-post 24 januari 2002, Dnr 1004/00)

Brevskrivaren ifrågasätter om man kan kalla ett vilt djur för vilt om det buras in och menar att om de inte kan leva som de är skapade att leva, så får det konsekvenser. Uttalandet ovan skulle kunna analyseras i termer av antropomorfism, det vill säga som tillskrivande djur ("älgar och hjortar") något mänskligt ("deprimerad"). Man utgår i en sådan analys från att ett djur inte kan sägas vara deprimerat. Men en sådan tolkning har flera brister. För det första finns i själva begreppet något djupt problematiskt. Kan man som samhällsvetare avgränsa vad som är "mänskligt" och vad som inte är det?

Kanske kan vi hellre i det här fallet tala om ett *personifierande* av djuret, alltså inget som är bra eller dåligt i sig, utan endast ett empiriskt faktum. För det andra menar jag att man genom att hålla fast vid föreställningen om att vi som konstruktivistiska samhällsforskare ska kunna fastställa vari det mänskliga består, målar in oss i en realismfälla som undergräver analysens trovärdighet (Holmberg 2005).

För det tredje medverkar vi genom sådana skarpa gränsdragningar till det Giorgio Agamben kallat "den antropologiska maskinen" (Nilsson 2004:32). Med detta menas att vi återskapar "det mänskliga" som en kategori som man måste kvalificera sig till, vilket får till konsekvens att vissa kategorier av människor historiskt sett inte kvalificerat sig och följaktligen setts som omänskliga eller som djur. Men om vi istället "låter djuret vara" (Nilsson 2004) och slutar oroa oss för vad vi som människor skulle vara om andra djur var mer lika oss, kan en annan bild av människan framträda.

Men vad finns det då för alternativ efter hundratals år av civilisationsnarrativ, där människan å ena sidan förstås som mer mänsklig ju längre bort från djuret hon kommer, och å andra sidan blir mer mänsklig ju bättre vi behandlar och ju närmare vi står djuren? Möjligen finns det i denna på ytan paradoxala situation en öppning mot en förståelse där människan inte hotas av djuret utan tvärtom behöver det; inte för att definieras som människans andra, utan för att *vidga förståelsen av vad människans plats i naturen är och om människans ansvar.*

Det finns förstås andra än Agamben som brottats med problem förknippade med en enkel dikotomi som bygger på kvalitativa skillnader mellan människa och djur. På senare år har Donna Haraway uppmärksammat ett skifte från den på informatik och bioteknik byggda teknologivetenskapliga produktionen i riktning mot en frambrytande biosocial eller teknokulturell produktionsapparat, där det ekologiska samhället står på spel.

I *The companion species manifesto* (2003) utvecklar hon en etik som bygger på en idealtypisk arbetsrelation mellan människa och hund, en etik som utgår från samarbete och ansvar. Det är inte en utvidgning av den humanistiska etiken, som i Singers *Expanding circle* (1981), utan den bygger på individers och arters *relation* som den minsta beståndsdelen. Människor och hundar ingår i olika men överlappande livsvärldar och det är vårt ansvar som människor och hundägare att se till hundens perspektiv, eller som en brevskrivare som lyfter fram "djurens perspektiv":

> Det gör mig glad att höra att vilda djur inte ska hållas inspärrade i Slottsskogen längre! Trots att protester ni fått för ert beslut hoppas jag att ni inte ändrar denna positiva inriktning för djuren. Djur ska upplevas i sin naturliga omgivning och inte i fångenskap för att tillgodose vårt behov att se vilda djur i staden. Det gläder mig att vi har en chef för Park- och Naturförvaltningen som kan se denna fråga ur djurens perspektiv och inte bara ur i ett människoperspektiv. (e-post 13 januari 2002, Dnr. 1004/00)

Man kan också tolka Haraway som att varje art ingår i sin karaktäristiska livsvärld, samtidigt som dessa artkaraktäristika (om det nu går att prata om något sådant) inte utvecklats i avskildhet utan i relation mellan individer, grupper och arter. Översatt till en mer global kontext handlar det om att ta ansvar för den privilegierade position som människan har, men också att lära av våra samarbetspartners. För även om det inte är någon jämlik relation vi har att göra med, så kan bejakandet av det Haraway kallar den *signifikanta annanheten* leda till nya insikter.

Denna signifikanta annanhet skapas inom en idealtypisk konstruktion mellan *companion species* — arter vars relation bygger på samevolution, samexistens och samarbete. Det handlar om allianser mellan arter, kanske som i vårt exempel mellan människor och älgar, där relationen är avhängig ett slags ömsesidigt om än ej jämlikt beroende. Älgen blir då i detta perspektiv ett slags cyborg, en semiotiskmateriell produkt som överskrider en rad gränser; mellan arter och livsformer, mellan det vilda och ociviliserade och det tama och civiliserade, mellan det organiska och artificiella om man så vill.

Men samtidigt kan man säga att älgkon som ligger där i parken och idisslar dag ut och dag in faktiskt inte bett om att få denna frigörande roll. En etolog sammanfattar på ett träffande sätt sitt brev till Park- och naturförvaltningen med att "djurparken är bra för människorna men inte för djuren" (Dnr. 1004/00). Så även om det i min läsning av Haraways berättelser om hunduppfödning, hundgenetik och kloning av hundar, skapas analogier till djurparken och dess djur, så är det inte säkert att det är några hundraprocentigt lyckade analogier.[4]

*

I DEN HÄR ARTIKELN har jag skisserat förslag till hur man genom djursociologin skulle kunna förstå och förklara människors relationer med och engagemang för andra djur. Vilka konkreta utmaningar utgör människors relationer till andra djur för sociologin? En skiljelinje går mellan huruvida djuren förtjänar en plats i hjärtat av sociologisk teori eller om de enbart utgör ett ämne för analys. Ska teorier om samhället vidgas för att inkludera andra djur (eller ej), och i så fall hur?

Det sätt att närma sig denna fråga som jag använt ovan, är att först visa på vilket sätt andra djur kan vara viktiga och delaktiga i formerandet av samhälleliga processer, för att därefter på en principiell nivå diskutera vad detta betyder för våra samhällsteorier.

Möjligheten till att förstå relationer med andra djur på liknande sätt som vi förstår dessa människor emellan väcker förstås en del sociologiskt relevanta frågor som besvaras på olika sätt av olika författare. Sanders lösning som består i att studera mellanartslig interaktion i termer av symbolisk interaktion kan kritiseras för de metodologiska svårigheter som uppkommer. Jag menar att Sanders angreppssätt har en besvärlig antropocentrisk slagsida på det sättet att han överför människors sätt att tänka till att gälla andra djur.

Ett annat perspektiv på saken har framkastats av socialpsykologen Olin Myers, som kritiserat G. H. Meads syn på språket som en bas för jagmedvetande och reflexivitet (Myers 2003:56). Istället menar Myers att detta är en färdighet som inte exklusivt utvecklas *inom* språket och inte heller enbart i relation till andra språkanvändare. Han menar visserligen att språket är en nödvändig, men inte tillräcklig, bas för jagutvecklingen och diskuterar möjligheten att förstå andra djurs jagutveckling via kroppsliga symboler och *kinestetisk empati* (ibid:60). Utifrån detta resonemang menar Myers att vi i princip kan förstå andra arter på liknande sätt som vi förstår varandra; genom tolkning baserad på interaktion. Fördelen är förstås att Sanders och Myers tar *relationer* mellan människor och andra djur på allvar och reser vissa besvärliga frågor för sociologer, beteende- och kulturvetare.[5]

När det gäller frågor om andra djur och urbanisering, har vi att göra med ett outvecklat forskningsområde. Det är främst kulturgeografer som intresserat sig för dessa frågor, och det finns en rad viktiga lärdomar att dra från dessa (fåtal) studier. Analyser av platser och platsers betydelse för människors identitet, kan vinna mycket av att utvidgas till analyser av andra djur. Urbanisering handlar inte bara om ökad förtätning av stadskärnan, utan också om rumslig utbredning av staden. Denna utbredning sker förstås till viss del på bekostnad av de människor och andra djur som från början befolkade områdena runt omkring staden. Vi behöver mer kunskap om vad som sker på gränsen mellan stad och land, till exempel vad gäller utbredningen av hästgårdar på bekostnad av kor och grisar, och hur relationer mellan människor och andra djur ser ut i dessa semivilda gränsytor. Inte minst är detta en fråga som aktualiseras i samband med konflikter runt rovdjur: Vad händer när det civiliserade samhället möter den "vilda naturen"?

Slutligen har jag diskuterat förekomsten av artism och antropocentrism och hur man inom

sociologin kan skapa medvetenhet om och motverka dessa tendenser. Här finns en hel del att göra. Barbara Noske (1993) slår fast att antropologin är en i grunden antropocentrisk vetenskap, vilket förstås även gäller sociologin.

Det finns i linje med detta konstaterande idag en del kritik av sociologiska klassiker och deras inflytande vad gäller att se djuret som det "ringa andra". Frågan jag har rest är om det skulle kunna vara på ett annat sätt, och jag har diskuterat om vi inte i linje med Haraway kan se *relationen* mellan arter som en utgångspunkt för analys, istället för att stå fast vid ett dikotomt tänkande. Genom att rikta ljuset mot relationella identiteter och kategorier, kommer vi förhoppningsvis att upptäcka nya dimensioner och tomma luckor i det sociologiska vetandet, både på empirisk och på teoretisk nivå. Hur detta än kommer att gå till, blir det med all säkerhet en spännande utveckling att följa.[6]

Abstract

This article addresses the issue that even though we can witness a change in attitudes and practices towards animals in contemporary western society, main stream sociology has been reluctant to treat research on human–animal relations seriously. The point made is that such research should be of great interest, not just for empirical reasons, but also because human–animal interaction challenges some of our most common sociological concepts and traditions. With the help of some illustrative examples from the zoological park of Slottsskogen, Göteborg, I review some new currents from the field of the sociology of human–animal relations and investigate such challenges with regards to concepts like *interaction*, *personification* and *social identity*. Some less common concepts, derived from the same research field, such as *anima urbis*, *speciesism* and *significant otherness,* also get introduced. The article concludes that main stream sociology could learn a lot from this sub-field, and I especially draw on symbolic interactionism, urban research and feminism to make that claim.

Keywords: Human–animal relations, interaction, urban animal, symbolic interactionism.

★ Noter

[1] Denna avgränsning är främst av det skälet att jag menar att sociologer som börjar analysera djurs känslor och kognition på något djupare plan, får både trovärdighets- och metodproblem. Det räcker att här nämna att denna riktning existerar, om än i begränsad omfattning, och att den till stor del bygger på etologisk och psykologisk forskning om djurs beteende. Man får hålla i minnet att i många länder, däribland USA, ser inte ämnesgränserna för "sociologin" ut på samma sätt som vi är vana vid. Här kan man finna sociologer som forskar om beteendets ärftliga dimensioner, eller djurs sociala beteende, något som jag har svårt att tänka mig skulle tas emot väl inom skandinavisk sociologi.

[2] Vem har inte sett bilder av Paris Hilton och hennes hund Tinkerbell och funderat över talesättet "sådan herre, sådan hund"?

[3] Stig är anställd av Göteborgs kommun och guidar i stort sett dagligen barn och ungdomar från olika stadsdelar, genom Slottsskogens alla skrymslen och vrår. Se även www.naturstig.se för en personlig bild av parken!

[4] En likhet är den rashygieniska diskurs om uppfödning, rasrenhet och förnyelse som dominerar såväl hunduppfödning som uppfödning i djurparker. Som besökare glömmer vi ofta den viktiga avelsverksamhet som ligger bakom det bestånd man "ser". Dessutom finns det tydliga konserverings- eller bevarandefunktioner både inom hund- och djurparksavel, något som också formuleras i måldokument för Slottsskogen (Göteborgs stad 2002).

[5] Den springande punkten är förstås varför; varför ska vi sociologiskt studera andra arter? Det måste i slutändan vara en empirisk fråga när och hur det är relevant, och jag är beredd att argumentera för att det framförallt är mellanartsliga relationer som är av intresse, och inte andra djurs subjektivitet *i sig*.

[6] Jag vill tacka Jane-seminariet vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, för konstruktiva kommentarer på en tidigare version av denna text. Ett särskilt tack till Jim Kemeny för detaljerade synpunkter.

★ Referenser

Alger, J.M. & Alger, S.F. (2003) "Drawing the line between humans and animals: An examination of introductory sociology textbooks", *International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (3): 69–93.

Antaki, C. (1994) *Explaining and arguing. The social organization of accounts*. London: Sage.

Albert, A. & Bulcroft, K. (1987) "Pets and urban life", *Anthrozoos* 1 (1): 9–25.

Arluke, A. (2001) "Managing emotions in an animal shelter", i Manning, A., Serpell, J. (red.) *Animals and human society. Changing perspectives*. London: Routledge.

Bauman, Z. (1991) *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.

Birke, L., Bryld, M., Lykke, N. (2004) "Animal performances. An exploration of intersections between feminist science studies and studies of human/animal relationships", *Feminist Theory*, 5 (2): 167–183.

Broberg, G. (2004) *Kattens historia. Sverige speglat i djurets öga*. Stockholm: Atlantis.

Crist, E. (1999) *Images of animals. Anthropomorphism and animal mind*. Philadelphia: Temple University Press.

Dupré, J. (2002) *Humans and other animals*. Oxford: Oxford University Press.

Elder, G., Wolch, J., Emel, J. (1998) "Race, place and the bounds of humanity", *Society and Animals* 6 (2): 183–202.

Franklin, A. (1998) *Animals and modern cultures. A sociology of human–animal relations in modernity*. London: Sage.

Franklin, A. & White, R. (2001) "Animals and modernity: changing human-animal relations 1949—98", *Journal of Sociology* 37 (3): 219—238.

Ganetz, H. (2004) "Skogens konung och djurens konung i TV. Natur, kultur och genus i naturfilm", *Nordicom Information* 1: 3–16.

Gaynor, A. (1999) "Regulation, resistance and the residential area: the keeping of productive animals in twentieth-century Perth, Western Australia", *Urban Policy and Research* 17: 7–16.

Griffiths, H., Poulter, I., Sibley, D. (2000) "Feral cats in the city", s. 56–70 i Philo, C. & Wilbert, C., (red.) *Animal spaces, beastly places. New geographies of human-animal relations*. London: Routledge.

Gruffudd, P. (2000) "Biological cultivation: Lubetkin's modernism at London zoo in the 1930s", s. 222–242 i Philo, C. & Wilbert, C., (red.) *Animal spaces, beastly places. New geographies of human-animal relations*. London: Routledge.

Guither, H.D. (1998) *Animal rights. History and scope of a radical social movement*, Southern Illinois University Press.

Gålmark, L. (2005) *Skönheter och odjur*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Göteborgs Stad. (2002) *Utvecklingsplan för Slottsskogen — fördjupad beredning om djurparken enligt park- och naturnämndens beslut 2002-02-19*, September.

Haraway, D.J. (1989) *Primate visions: Gender, race, and nature in the world of modern science*. New York: Routledge.

Haraway, D.J. (1991) *Simians, cyborgs and women. The reinvention of nature*, New York: Routledge.

Haraway, D.J. (2003) *The companion species manifesto. Dogs, people, and significant otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Holmberg, C. (2004) *Med husbondens röst. Om våld mot djur i misshandelsrelationer*. Göteborg: Kabusa förlag.

Holmberg, T. (2005) *Vetenskap på gränsen*. Lund: Arkiv.

Hills, A.M. (1993) "The motivational bases of attitudes toward animals", *Society and Animals* 1 (2): 111–128.

Ingold, T. (1994) "From trust to domination: An alternative history of human-animal relations", s. 1–22 i Manning, A. & Serpell, J. (red) *Animals and human society. Changing perspectives*. London: Routledge.

Isemo, A. (2002) "Hallå!", *Göteborgs-Posten* 3 oktober: 11.

Ljung, M. (2002) "Hot och ilska efter beslut om djurflytt", *Göteborgs-Posten* 4 januari.

Lundmark, F. (2000) *Människan i centrum. En studie av antropocentrisk värdegemenskap*. Stehag: Gondolin.

Manning, A. & Serpell, J. (1994) *Animals and human society. Changing perspectives*, London: Routledge.

Molin, L. (2005) "Nyttiga bakterier och sjuka djur. En technoscience-resa från nätverksbildning till riskkonstruktion", *Acta Universitatis Stokholmiensis, Stockholm Studies in Economic History* (46).

Myers, O.E. (2003) "No longer the lonely species: A post-Mead perspective on animals and sociology", *International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (3): 46–68.

Nibert, D. (2003) "Humans and other animals: Sociology's moral and intellectual challenge", *International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (3): 5–25.

Nilsson, C., (2004) "Att låta djuret vara", *Res Publica*, (62/63), 21–48.

Noske, B. (1993) "The animal question in anthropology", *Society and animals* 1 (2): 185–187.

Patterson, M. (2002) "Walking the dog: An urban ethnography of owners and their dogs in the Glebe", *Alternate Routes* 18: 5–70.

Robins, D.M., Sanders, C.R., Cahill, S.E. (1991) "Dogs and their people. Pet-facilitated interaction in a public setting", *Journal of Contemporary Ethnography* 20 (1): 3–25.

Rothfels, N. (2002) *Representing animals*. Bloomington: Indiana University Press.

Sanders, C.R. (1999) *Understanding dogs. Living and working with canine companions*. Philadelphia: Temple University Press.

Senguin, E. (2002) "The BSE saga: A cannibalistic tale", *Science as Culture* 12 (1):3–20.

Serenander, K. & Lidell, K. (2003) "Slottsskogens egen Fru von Fågel", *Göteborgs-Posten* 5 september: 25.

Serpell, J. (1986) *In the company of animals*, Oxford: Basil Blackwell.

Siegel, J.M. (1993) "Companion animals: In sickness and in health", *Journal of Social Issues* 49 (1): 157–167.

Singer, P. (1981) *The expanding circle. Ethics and sociobiology*. Oxford: Clarendon Press.

SvT (2003) "Trevligt att råkas", *Mitt i naturen*, 14 oktober.

Tovey, H. (2003) "Theorising nature and society in sociology: The invisibility of animals", *Sociologia Ruralis* 43 (3): 196–215.

Uddenberg, N. (1995) *Det stora sammanhanget. Moderna svenskars syn på människans plats i naturen*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Uddenberg, N. (2000), *Det givna och det föränderliga. En antologi om biologi, människobild och samhälle*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Wolch, J. (2002) "Anima urbis", *Progress in Human Geography*, 26 (6): 721–742.

Wolch, J. & Rowe, S. (1992) "Companions in the park: Laurel Canyon Dog Park", *Landscape*, 31 (3): 16ff.

INKOMMEN LITTERATUR

Berner, Boel (2004) *Ifrågasättanden. Forskning om genus, teknik och naturvetenskap.* Linköping: Tema T rapport 42.

Boréus, Kristina (2005) *Diskriminering med ord.* Umeå: Boréa.

Boström, Magnus m fl (red) (2004) *Den organiserade frivilligheten.* Malmö: Liber.

Bygren, Magnus & Gähler, Michael & Nermo, Magnus (red) (2004) *Familj och Arbete.* Stockholm: SNS.

Castrén, Anna-Maija & Lonkila, Markku & Peltonen, Matti (red.) (2004) *Between Sociology and History.* Helsingfors: SKS.

Demant, Jakob & Christensen, Charlotte Klinge (2004) *Boybands & teenagepiger. Könsidentitet og drömmen om romantisk kaerlighed.* Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Ekengren, Ann- Marie (2005) *Olof Palme och utrikespolitiken.* Umeå: Boréa.

Friberg, Katarina (2005) *The workings of co-operation — a comparative study of consumer co-operative organisation in Britain and Sweden 1860–1970.* Växjö: Växjö University Press.

Fuller, Steve (204) *Kuhn versus Popper.* Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Goffman, Erving (2004) *Social samhandling og mikro-sociologi.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Gustafsson, Kristina (2004) *Muslimsk skola, svenska villkor.* Umeå: Boréa.

Holmberg, Tora (2005) *Vetenskap på gränsen.* Lund: Arkiv.

Huhtala, Hannele M J (2004) *The emancipated worker. A Foucauldian study of power, subjectivity and organising in the information age.* The Finnish society of science and letters.

Høilund, Peter & Juul, Søren (2005) *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Larsen, Elm & Møller, Iver H. (red) (2004) *Socialpolitik.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Larsson, Esbjörn (2005) *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning: kungliga Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866.* Uppsala: Uppsala Universitet.

Marklund, Andreas (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning.* Umeå: Boréa.

Martinussen, Willy (2004) *Kultursosiologi.* Oslo: Samlaget.

Mik-Meyer, Nanna (2004) *Dømt till personlig udvikling.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Mulinari, Diana & Neergard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen.* Umeå: Boréa.

Nieminen, Mika (2005) *Academic Research in Change.* The Finnish Society of Sciences and Letters.

Nordenmark, Mikael (2004) *Arbetsliv familjeliv och kön.* Umeå: Boréa.

Olsson, Anna-Clara & Olsson, Caroline (2004) *I den akademiska garderoben.* Stockholm: Atlas.

Ottosen, Rune & Nohrstedt, Stig A (2004) *U.S. and the Others. Global media Images on "The War on Terror".* Göteborg: Nordicom.

Parikka, Tuija (2004) *Sexualising of economic discourse in a Finnish daily newspaper of the 1990.* The Finnish society of science and letters.

Scutz, Alfred (2005) *Hverdagslivets sociologi.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Skog, Ole-Jörgen (2004) *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbaserat tilnaerming.* Olso: Gyldendal.

Svallfors, Stefan (2004) *Klassamhällets kollektiva medvetande.* Umeå: Boréa.

Sörbom, Adrienne (2005) *När vardagen blir politik.* Stockhom: Atlas.

Thorup, Mikkel (2004) *At taenke globalt. Globalisering, sociologi, politik.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Trost, Jan & Levin, Ira (2004) *Att förstå vardagen.* Lund: Studentlitteratur.

Trost, Jan (2005) *Kvalitativa intervjuer.* Lund: Studentlitteratur.

Vandenhaute, Daan (2004) *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält.* Hedemora: Gidlunds.

Wennerholm, Stefan (2005) *Framtisskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970.* Lund: Arkiv.

Villadsen, Kaspar (2004) *Det sociale arbejds genealogi. Om kampen for at göre fattige til frie mennsker.* Köpenhamn: Hans Reitzel.

Åmark, Klas (2005) *Hundra år av välfärdspolitik.* Umeå: Boréa.

VILL DU SKRIVA EN RECENSION FÖR PUBLICERING I SF?

KONTAKTA REDAKTIONEN!